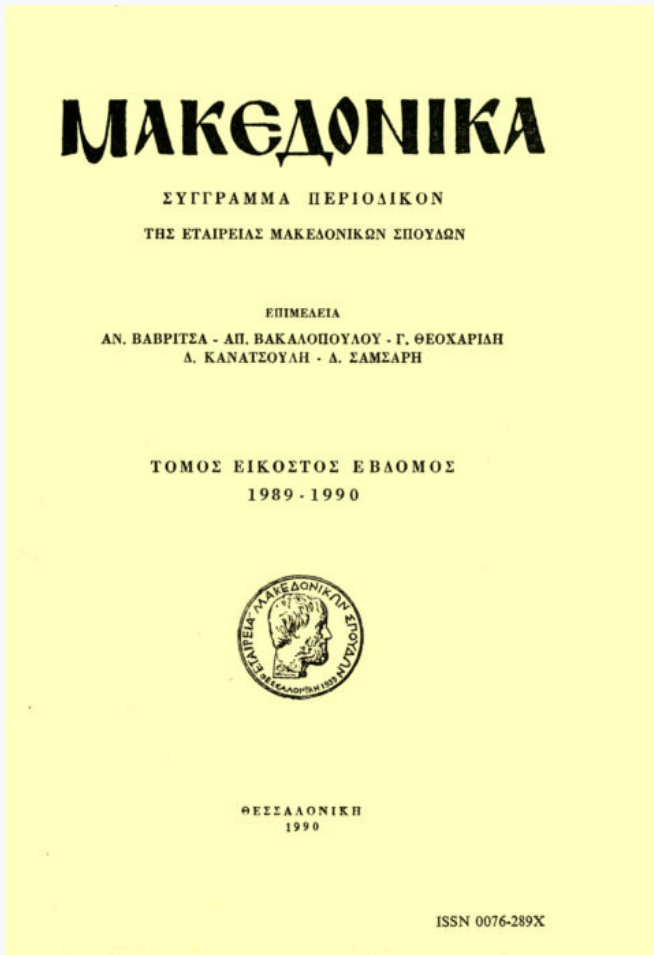

Μακεδονικά

Τόμ. 27, Αρ. 1 (1989)

Η μεγάλη πυρκαϊά της 5ης/18ης Αυγούστου 1917 στη Θεσσαλονίκη

Αποστ. Ε. Βακαλόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.104](https://doi.org/10.12681/makedonika.104)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βακαλόπουλος Α. Ε. (1989). Η μεγάλη πυρκαϊά της 5ης/18ης Αυγούστου 1917 στη Θεσσαλονίκη. *Μακεδονικά*, 27(1), 299–313. <https://doi.org/10.12681/makedonika.104>

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΥΡΚΑΙΑ ΤΗΣ 5ης/18ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1917 ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Κατά τις έρευνες και αναδιφήσεις μου τις σχετικές με τη νεώτερη ιστορία τής Θεσσαλονίκης, ιδίως σχετικά με τη μεγάλη πυρκαϊά τής 5ης/18ης Αύγουστου 1917, είχα την ευκαιρία να γνωρίσω—έκτος από τη βιβλιογραφία που μνημονεύει ο Χ α ρ ά λ. Πα π α σ τ ά θ η ς στην ενδιαφέρουσα μελέτη του, "Ένα υπόμνημα για την πυρκαϊά τής Θεσσαλονίκης στα 1917 και την περίθαλψη τών θυμάτων, «Μακεδονικά» 18 (1978) 143-171—τό βιβλίο ενός Γάλλου αξιωματικού του ναυτικού κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, του René Marie Frédéric Dufour de la Thuillierie, De Salonique à Constantinople. Souvenirs de la Division navale d' Orient, 1916-1919, Paris 1921. Ο Doufour de la Thuillierie ξεκινώντας με ένα σύνταγμα άποικιακού στρατού φθάνει στη Θεσσαλονίκη στις 29 Νοεμβρίου 1916¹. Τό βιβλίο του αυτό, που τό μνημονεύει άνάμεσα σε πολλά άλλα, που άφορούν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, και ή έκδοση «Η Θεσσαλονίκη, στό βιβλίο» τής Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σ. 89, άρ. 518, μάς δίνει πολλές και ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη μεγάλη πυρκαϊά τής πόλης σε χωριστό κεφάλαιο—πληροφορίες που, προστιθέμενες σε άλλες γνωστές από τη δημοσίευση άλλων σχετικών άρθρων και από άφηγήσεις παλαιών Θεσσαλονικέων είναι δυνατόν να μάς δώσουν μία συνολική εικόνα του τραγικού γεγονότος. Νομίζω ότι ή έκθεση του Dufour de la Thuillierie είναι ή πιό άξιόπιστη περιγραφή², που δίνει άκριβώς τις φρικτές εικόνες, όπως τις θυμάμαι ζωηρά χαραγμένες και χρωματισμένες στην παιδική μου μνήμη, στη μνήμη τών 8 χρόνων μου.

1. Τά διάφορα όπλαταγωγά και άλλα φορτηγά είχαν άποβιβάσει στην πόλη ως τά τέλη Ιανουαρίου 1916 ποικιλώνυμα στρατεύματα, 225.000 Άγγλους, Γάλλους, Σενεγαλέζους κ.λ. (βλ. L. A b a s t a d o, La perle de l'Égée. Salonique, pendant la guerre mondiale, Salonique 1918, σ. 48-58. Βλ. και J. A n c e l, Les travaux et les jours de l'armée d'Orient (1915-1918), Paris 1921, σ. 27 κ.έ. Περιγραφές τής Θεσσαλονίκης την εποχή αυτή με παραπομπές στα οικεία βιβλία βλ. στού Ά π ο σ τ ό λ ο υ E. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, 'Η Θεσσαλονίκη στα 1430, 1821 και 1912-1918, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 73 κ.έ.

2. Τό άρθρο του πρεσβ. Α. Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ, 'Ερήμωση, που δημοσίευσε άμέσως στον πρώτο τόμο του «Γρηγορίου του Παλαμά», σ. 532-538, ως αυτόπτης μάρτυρας τής τραγωδίας, μάλλον ως «θρήνος» τής Θεσσαλονίκης μπορεί να θεωρηθεί παρά ως θετική εξιστόρησή της.

Πρὶν ὅμως προχωρήσω στὴν ἐξιστόρηση τῆς θεομηνίας ἐκείνης, νομίζω πῶς εἶναι χρήσιμο νὰ μνημονεύσω προεισαγωγικά τὰ ὄσα ἄλλα ἐνδιαφέροντα διηγεῖται ὁ Dufour de la Thuillierie γιὰ τὴν πόλη καὶ τὶς γειτονίες της, ἰδίως γιὰ τὴν ἐπάνω πόλη καὶ τὰ κάστρα της, πληροφορίες διάσπαρτες σὲ διάφορα κεφάλαια τοῦ βιβλίου του μὲ ρομαντικό αἶσθημα, ἐπηρεασμένο ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Pierre Loti γιὰ τὴν Ἀνατολή καὶ τὶς πόλεις της¹. Ὁ ποιητικὸς του οἶστρος ξεχύνεται ἰδίως στὶς σ. 5-7. Ὅταν τοῦ μένει καιρὸς, γράφει ἄλλοῦ, δὲν χάνει τὴν εὐκαιρία νὰ κάνει τὸν προσφιλή του περίπατο (promenade favorite)—διασχίζοντας γρήγορα τὴ θορυβώδη κάτω πόλη—πρὸς τὶς ἐπάνω τουρκικὲς συνοικίες καὶ πρὸς τὰ τεῖχη ποῦ πλαισιώνουν αὐτὴ τὴν παλιὰ μακεδονικὴ πόλη (σ. 45-46). «Ἐκεῖ ἐπάνω, γράφει, δὲν ὑπάρχει τὸ πλῆθος· δὲν συναντᾶς πιά στρατιῶτες καὶ ναῦτες τῶν συμμαχικῶν στρατῶν, δὲν παρουσιάζεται καθόλου ὁ εὐρωπαϊκὸς πληθυσμὸς, καὶ εἶμαι γι' αὐτὸ γοητευμένος. Ἐκεῖ τουλάχιστο, δὲν αἰσθάνομαι νὰ βρίσκομαι μακριὰ ἀπὸ τὸ πολεμικὸ δυτικὸ στρατόπεδο· ἐκεῖ μόνον ξαναβρίσκω τὸ ἀνατολίτικο πλάισιο· ἐκεῖ τέλος ἀνακαλύπτω τὸ λαμπρὸ πανόραμα τοῦ ὄρου καὶ τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖο ξετυλίγεται ὡς τὸν μεγαλόπρεπο Ὀλυμπο καὶ στοὺς ὄγκους τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὀσσας· ἐκεῖ μπορῶ ν' ἀποθαυμάσω μέσα στὴ γαλήνη καὶ στὴ μισοσιγαλιὰ τὴν "ποθητὴ πόλη" (ville convoitée)², ποῦ ἀπλώνεται στὰ πόδια μου σὰν μιὰ ἀπέραντη βεντάγια». Καὶ συνεχίζει τὶς φευγαλέες ρομαντικὲς σκέψεις του κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ περιπάτου, ἀλλὰ μᾶς δίνει καὶ θετικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση τῶν τειχῶν, γιὰ τὴ συνοικία τοῦ Γεντί Κουλέ (Ἐπαυργίου), καθὼς καὶ γιὰ τὸν χῶρο τῆς βυζαντινῆς Ἀκρόπολης καὶ τὸν φτωχικὸ πληθυσμὸ τῆς. «Εὐχάριστα προχωρῶ παράπλευρα πρὸς τὰ τεῖχη μὲ τὶς ἐπάλξεις τους, παρὰ τὴν ἐρείπωσή τους, ἴχνη μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, ἐνθουμήσεις ἐποχῶν τὸν εὐτυχισμένων, στὶς ὁποῖες τὸ πάχος τῶν τειχῶν ἀποτελοῦσε ἓνα φοβερὸ ἐμπόδιο καὶ μιὰ πολύτιμη ἄμυνα. Δὲν γνώριζαν τότε τὴ φρικαλέα δύναμη τῶν νέων ἐκρηκτικῶν, οὔτε τὰ τερατώδη μηχανήματα τοῦ βαρέος πυροβο-

1. Προσωπικὲς ἀναμνήσεις τοῦ P. Loti ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ τὸν Μάιο τοῦ 1876 βλ. στὸ μυθιστόρημά του «Azizéd», στὴν ἀρχὴ τοῦ ὁποῖου ἀφηγεῖται ὡς ἀξιωματικὸς καὶ αὐτός, τοῦ ναυτικοῦ, τὴν ἐκτέλεση τῶν καταδικασμένων μουσουλμάνων γιὰ τὸν φόνο τῶν Εὐρωπαϊῶν προξένων στὴ Θεσσαλονικὴ, τῆς Γαλλίας Jules Moulin καὶ τῆς Γερμανίας Ἑρρίκου Ἄμποτ (β. Ἀποστόλου Ε. Βακαλόπουλου, Τὰ δραματικά γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Μάιο τοῦ 1876, «Παγκαρπία Μακεδονικῆς Γῆς», Θεσσαλονικὴ 1980, σ. 133 ἢ στὰ «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 193-262.

2. Ἐκφραση ποῦ ὑπαινίσσεται τὸ φημισμένο βιβλίον τοῦ Pierre Risaί (ψευδώνυμο τοῦ Joseph Nehama), La ville convoitée, Salonique, τὸ ὁποῖο μέσα σὲ τέσσερα χρόνια (1914-1918) εἶχε γυρῆσει πέντε ἐκδόσεις.

λικού, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ καταστρέψουν ἰσχυρότατες πόλεις.

Ἄνεβαίνω γενικά πρὸς τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς παλιᾶς πόλης, πρὸς τὴ συνοικία τοῦ Γεντί Κουλέ (ἢ τῶν Ἑπτὰ Πύργων), μέσ' ἀπὸ τὴν ὁποία φθάνει κανεὶς στὴν Ἀκρόπολη, περίβολο καταφυγίου, περικλειστο μέσα στὰ τεῖχη, γιὰ νὰ χρησιμεύει σὰν τελευταία προστασία ἐναντίον τῶν πολιορκητῶν.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν Ἀκρόπολη ὑπάρχουν κῆποι ἀπὸ ὀπωροφόρα δένδρα, χωράφια καλλιεργούμενα ἀπὸ περιορισμένο πληθυσμὸ, ποὺ κατοικεῖ σὲ πανάθλια μονόροφα σπίτια πρὸς φτωχὰ καὶ πρὸς ἄθλια κι ἀπ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ δικά μας «zoupiers» (τῆς ζώνης) κατὰ μῆκος τῶν ὀχυρώσεων τοῦ Παρισιοῦ. Ἐνα τζαμί, τοῦ ὁποίου τὴν αἰχμὴ τοῦ μιναρῆ τὴν εἶχε χτυπήσει μιὰ βουλγάρικη βόμβα καὶ ποὺ τελικὰ κατέρρευσε δλόκληρο, ἀφοῦ δὲν ἐπισκευάστηκε, δείχνει τὴν εἴσοδο, κοντὰ σ' ἓνα μυστηριώδη τεκέ ἔρημο καὶ σὰν ἐγκαταλειμμένο. Τὸ σύνολο τοῦ σοῦ δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ θανάτου, καὶ σκέπτεται κανεὶς, σ' αὐτὴ τὴ βυθισμένη στὴ μοναξιά γωνία, στὰ ὄρια μιᾶς ἔρημης ἐξοχῆς καὶ μιᾶς πολυκατοικημένης πόλης, ὅτι ἡ διαπεραστικὴ φωνὴ τοῦ μουεζίνη ἔχει πιά πάψει γιὰ πάντα ν' ἀκούεται» (σ. 46-47).

Ἐκεῖ, γύρω στὰ τεῖχη, ὅπου γνωρίζει ὁ συγγραφέας μας πολλές μικρὲς γωνίες, διαλέγει μερικά παρατηρητήρια, γιὰ ν' ἀποθαυμάσει τὴν πόλη πρὸς τὴ θάλασσα, ἢ πρὸς τὴν ἐξοχή, καθισμένος στὸ ἔδαφος ἢ σὲ μιὰ πέτρα γκρεμισμένου τοίχου ἐνὸς πανάθλιου σπιτιοῦ, κάτω ἀπὸ τὴ σκιά, ἂν ἦταν δυνατόν, ἐνὸς ἀπομονωμένου δένδρου κοντὰ σὲ μιὰ πηγὴ. Ἐκεῖ βρίσκει τὴν ἄνεση νὰ ἰδεῖ, νὰ σκεφθεῖ καὶ νὰ δοκιμάσει μιὰ μεγάλη γοητεία, γιὰτὶ μέσα ἀπὸ τὰ κοντινὰ ἐλικοειδῆ δρομάκια περνοῦν κάπου-κάπου Τοῦρκοι, Ἑβραῖοι, Ἕλληνες, ἄνδρες γυναῖκες καὶ παιδιά ἢ πηγαίνουν στὶς βρῦσες. Ἐκεῖ παρατηρεῖ, ἐξετάζει, ὄψεις ἀνθρώπων καὶ ἐνδυμασιῶν. Ἡ κάθε στροφὴ, ἢ κάθε γωνιά τοῦ παρουσιάζει καὶ μιὰ ξεχωριστὴ γραφικότητα καὶ ἓνα ξεχωριστὸ θέλημα. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ τὸν μαγεύει προπάντων εἶναι αὐτὸ τὸ φῶς τῆς Ἀνατολῆς (σ. 48-49).

Μὲ τὸν ἴδιο τόνο συνεχίζει νὰ περιγράφει τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς σκέψεις τοῦ ἀκούγοντας τὰ τραγοῦδια ἢ παρατηρώντας τοὺς Ἕλληνας καὶ Σέρβους στρατιῶτες, τὶς γιορτὲς, τὶς γυναικεῖες καὶ ἀνδρικές φορεσιεῖς καὶ ἄλλα ποὺ τοῦ φαίνονται ἀξιοπρόσεκτα (σ. 49-54).

2. Ἐκεῖνο ὁμῶς ποὺ κίνησε περισσότερο τὸ ἐνδιαφέρον μου—καὶ γι' αὐτὸ κυρίως ἐπισήμανα τὸ βιβλίον του—εἶναι τὸ πέμπτον κεφάλαιον, ποὺ ἀναφέρεται στὴ μεγάλη πυρκαϊά τῆς Θεσσαλονίκης τῆς 5ης καὶ 6ης Αὐγούστου τοῦ 1917, κεφάλαιον ποὺ μὲ ἐνδιέφερε ἰδιαίτερα, γιὰτὶ—παιδάκι τότε—μένοντας μόνιμα στὴν πόλιν αὐτὴ, στὴν ὁδὸ Ἁγίου Δημη-

τρίου, 80-100 μέτρα Α. τοῦ ὁμώνυμου ναοῦ, εἶχα ζήσει τὴ μεγάλη ἐκείνη τραγωδία. Οἱ σκηνές ἐκεῖνες ἔμειναν ἀνεξάλειπτα γραμμένες στὴ μνήμη μου: ἐκεῖνο τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου ἀνεβαίνοντας τὴν ὁδὸ Βενιζέλου, λίγο πιὸ πάνω ἀπὸ τὴν Ἐγνατία, ὅπου τὸ καπνοπωλεῖο τοῦ πατέρα μου, ἄκουσα τὸν θόρυβο τῶν τουλουμπατζήδων (πυροσβεστῶν), ποὺ ἔτρεχαν μὲ τὶς πρωτόγονες ἀντλίες τους πρὸς τὸν τόπο τῆς πυρκαϊᾶς, δυτικά τοῦ Διοικητηρίου. Ἡ πυρκαϊὰ ὅμως αὐτὴ δὲν μοῦ εἶχε κάνει ἐντύπωση, γιατί τὰ φαινόμενα τῆς φωτιᾶς στὴν πόλη μας ἦταν συνηθισμένα καὶ ἔπειτα ἦταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ σπίτι μας. Ὅταν ὅμως ἐφθασα ἐκεῖ καὶ πέρασαν λίγες ὥρες, προτοῦ ἀκόμη βραδιάσει, ἡ πυρκαϊὰ εἶχε πάρει μεγάλη ἔκταση ὑποβοηθούμενη ἀπὸ τὸν Βαρδάρη ποῦ ἐκείνη τὴ μέρα φυσοῦσε ἄγρια. Ἀπὸ ἓνα δωμάτιο τοῦ δεύτερου ὀρόφου, ποὺ προεξείχε (τὸ σαχνισί) καὶ ἔβλεπε στὴν Ἁγίου Δημητρίου, κοιτάζαμε μαζί μὲ τὴν ἀναστατωμένη μητέρα μου τὴ φωτιὰ νὰ προχωρεῖ πρὸς τὸ Διοικητήριο καὶ τὶς φλόγες τῆς νὰ κατατρώγουν τὰ σπίτια, νὰ πετιοῦνται ἔξω ἀπὸ τὰ παράθυρα σὰν πύρινα φίδια, ἐνῶ μέσ' ἀπὸ τὸν δρόμο ὁμάδες ἀλαλιασμένων ἀνθρώπων μὲ κἄρα ἢ καρότσια, ὅπου εἶχαν στοιβάξει ὅ,τι εἶχαν μορῶσει νὰ περισώσουν ἢ κρατώντας μπόγους μὲ ὅ,τι πολῦτιμο εἶχαν, ἔρχονταν τρεχάτες καὶ ξεφονίζοντας ἀπὸ τὰ δυτικά μὲ κατεύθυνση πρὸς Α., πρὸς τὸ νεκροταφεῖο τῆς Εὐαγγελίστριας. Ἀπέραντη ἡ σύγχυση. Τότε παρατηρήθηκαν καὶ μερικά ἐλεεινὰ ἐπεισόδια μὲ πρωταγωνιστὲς ὀρισμένα κακοποῖα στοιχεῖα—μερικοὺς ξένους στρατιῶτες—ποὺ προέτρεπαν τοὺς κατοίκους νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ σπίτια τους, γιατί δὴθεν θὰ τὰ ἀνατίναζαν, γιὰ νὰ δημιουργήσουν φράγμα στὴν πυρκαϊὰ, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ τὰ ληλατήσουν. Τότε ἡ μητέρα μου, ποὺ πανικόβλητη προσευχόταν ἔμπρὸς στὸ εἰκονοστάσι τοῦ σπιτιοῦ μας—ὁ πατέρας καὶ ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός μου, ὁ Θανασάκης, 16 ἐτῶν, ἔλειπαν στὸ κατάστημα, ὅπου προσπαθοῦσαν νὰ περισώσουν μέσα σὲ σακιά καὶ ν' ἀσφαλίσουν ἀπὸ κλοπὲς τὰ πακέτα τῶν σιγαρέτων καὶ τῶν καπνῶν—ἔδωσε σὲ μένα καὶ στὸν μεσαῖο μου ἀδελφό, τὸν Γιώργο, ἡλικίας 13 ἐτῶν, ἀπὸ ἓνα μπόγο μὲ ὅ,τι πολῦτιμο νόμιζε πὼς ἔπρεπε νὰ σωθεῖ καὶ μᾶς εἶπε νὰ περιμένουμε ἓνα τετράγωνο παρακάτω, στὴν ὁδὸ Εὐριπίδου, ἀλλὰ ἐκεῖ, ὕστερ' ἀπὸ λίγο ἢ γρήγορη ἐξάπλωση τῆς φωτιᾶς καὶ ὁ σκεπασμένος ἀπὸ καπνοὺς οὐρανός (φωτ. 1) μᾶς φόβισε καὶ μᾶς ἔκανε νὰ νομίζουμε ὅτι ἡ φωτιὰ εἶχε φτάσει πιὰ κοντὰ στὸ σπίτι μας· ἔτσι προχωροῦμε πιὸ πέρα καὶ ἀκόμη παρὰ πέρα καὶ τελικά, ἀπὸ τετράγωνο σὲ τετράγωνο καὶ ἀπὸ πρόσκαιρη στάθμευση σὲ ἄλλη στάθμευση, φτάσαμε ἔμπρὸς στὸ νεκροταφεῖο τῆς Εὐαγγελίστριας. Καὶ ἀπ' ἐκεῖ—νύχτα πιὰ—καταφύγαμε στὰ «ἐβραϊκὰ τὰ μνήματα», ὅπου ὑψώνονται σήμερα τὰ πανεπιστημιακὰ κτίρια. Σ' ἐκεῖνα τὰ ὑψώματα, ἀσφαλισμένοι πιὰ, εἶχαν μαζευτεῖ χιλιάδες ἀνθρώποι μὲ

ὅ,τι εἶχαν περιώσει, καὶ παρακολουθοῦσαν τὴ φοβερὴ φλογοθάλασσα καὶ τοὺς καπνοὺς ποὺ σκέπαζαν ὅλη τὴ Θεσσαλονίκη. Εἶχαμε χαθεῖ καὶ ἀποκοπεῖ πιά ἀπὸ τὴν οἰκογένειά μας, ὥσπου κάποια ὥρα μέσα στὴ νύχτα ἀκούσαμε τὴ φωνὴ τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ μας νὰ μᾶς καλεῖ δυνατὰ μὲ τὰ ὀνόματά μας, περνώντας μέσα ἀπὸ τὶς τρομοκρατημένες οἰκογενειακὲς ὁμάδες, τὶς καθισμένες ἐπάνω στὶς πλάκες τῶν ἐβραϊκῶν τάφων. Ἔτσι μᾶς βρῆκε καὶ μᾶς ὀδήγησε κοντὰ στὸν πατέρα καὶ στὴ μητέρα μας ποὺ εἶχαν φτάσει μὲ μερικὰ πράγματα ἐμπρὸς στὴν εἴσοδο τοῦ νεκροταφείου τῆς Εὐαγγελίστριας. Ἐκεῖ, ἐπάνω σ' ἓναν καναπέ, καταπονημένος ἀπὸ κόουραση καὶ ἀγωνία, ἔπεσα καὶ κοιμήθηκα.

1. Ἡ πυρκαϊὰ κατακαίει τὶς νοτιοδυτικὲς καὶ κεντρικὲς συνοικίες τῆς Θεσσαλονίκης

Ἡ παλιὰ ὁμωσ, ἡ γραφικὴ, Θεσσαλονίκη εἶχε χαθεῖ γιὰ πάντα. Παλιὸς Θεσσαλονικιὸς ὁ Ἰσραηλίτης Λέον Αbastado, τὸ ἐπόμενο ἔτος, 1918, ἐκδίδοντας σὲ δευτέρη ἐκδοση τὸ βιβλίον του «La perle de l' Egée. Salonique ce qu'elle fut» (Τὸ μαργαριτάρι τοῦ Αἰγαίου. Θεσσαλονίκη, αὐτὴ ποὺ ὑπῆρξε), γράφει σὰν σὲ πρόλογο (Quelques mots d' à-propos) τὰ ἑξῆς: «Ἡ τρομακτικὴ πυρκαϊὰ τῆς 5/18 Αὐγούστου 1917 μεταβάλλοντας σὲ στάχτη τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πόλης, κυρίως τὴ Λεωφόρο τῆς Νίκης καὶ τὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τῆς κάτω πόλης, ἄλλαξε ὀπόλυτα τὴν ὄψη τῆς πόλης, ποὺ ἐγίνε δυσκολογνώριστη. Οἱ φλόγες, θρεμμένες ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀέρα τοῦ Βαρδάρη, ποὺ ἔχει πολλαπλασιάζει τὶς συμφορὲς στὴ Θεσσαλονίκη, κατέστρεψε μέσα σε λίγες ὥρες, καθετὶ ποὺ ἔκανε πόλη εὐπορη τὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας. Οἱ μεγάλες τῆς ἀρτηρίες, οἱ γεμάτες ζωῆ, ὅπου οἱ πολύχρωμοι πληθυσμοὶ αὐτοῦ τοῦ αἰώνιου ἀνακατώματος σκουντουφλοῦσαν ἐπάνω σὲ ὄλους τοὺς τύπους τῶν στρατιῶν

τῆς Ἀνατολῆς, αὐτὰ τὰ εὐρύχωρα μαγαζιά, αὐτὰ τὰ πολυτελῆ ξενοδοχεῖα, αὐτὰ τὰ καφενεῖα, τὰ πάντοτε γεμάτα ἀπὸ κόσμο, αὐτοὶ οἱ ὑπέροχοι κινηματογράφοι, αὐτοὶ οἱ λεπτοὶ μιναρέδες, ποὺ λόγγιζαν τὸν οὐρανό, αὐτὴ ἡ πλατεία Ἐλευθερίας (βλ. φωτογραφία 2), ποὺ ἡ κυρία Τίναγρε¹ τὴ σύγκρινε μὲ ἓνα μικροσκοπικὸ βουλεβάρτο τοῦ Παρισιοῦ, ὅλ' αὐτὰ ἔχουν ἐξαφανιστεῖ ἀφήνοντας πίσω τους σωροὺς ἀπὸ ἐρείπια, καί, σὰν μιὰ ἔρημη Σιών, ἡ Θεσσαλονίκη πεσμένη θλιβερά στὰ γόνατά της, βρίσκεται ἀμέσα στὴν ἐρήμωση καὶ στὴν καταστροφὴ!...

2. Ἡ παλιὰ πλατεία Ἐλευθερίας πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαϊά

Κατὰ μῆκος αὐτῆς τῆς ὑπέροχης παραλίας, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ πῶ ὄρατο στολίδι τῆς πόλης, καὶ ἐδῶ κι ἐκεῖ, σὲ μερικοὺς δρόμους, μὲ συσσωρευμένα ἐρείπια, ὑψώνονται, τώρα πανάθλια οἰκήματα, παράγκες ποὺ ἔχουν πολὺ λίγη σχέση μὲ τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς Μητροπόλης τοῦ Αἰγαίου». Συνεχίζοντας ὁ Abastado λέγει ὅτι ἡ φωτιά ἐξαφάνισε τὰ περισσότερα νέα σπίτια καὶ καταστήματα τῆς κάτω πόλης, ἐνῶ δὲν πείραξε, ἀφοῦ σταμάτησε μόνη της, τὴν ἐπάνω πόλη καὶ τὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα της μὲ τὰ πανάρχαια λείψανα τοῦ πολιτισμοῦ της (σ. I-III).

1. Tînayre (κυρία Marcelle Chateau). Γαλλίδα, γυναίκα τῶν γραμμάτων, γεννημένη στὴν Tulle. Ἐργαζεῖ ἐνδιαφέροντα μυθιστορήματα. Ἐπισκέφθηκε, ὅπως φαίνεται, τὴ Θεσσαλονίκη, ἴσως κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου. Τὸ δίτομο «Larousse Universel», ἔκδ. 1922, τῆς ἀφιερώνει μερικές γραμμές.

Ἡ πυρκαϊὰ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1917 εἶναι ἀσφαλῶς ἡ μεγαλύτερη ἀπ' ὄσες εἶχαν συμβεῖ στοὺς παρελθόν, οἱ ὁποῖες ἔβρισκαν βέβαια εὐφλεκτο ὑλικὸ στοὺς ξύλινους σκελετοὺς τῶν σπιτιῶν, στοὺς τσατμάδες¹. Ἡ τελευταία ὁμως τοῦ 1917 κατέστρεψε τὰ ὄρατα καὶ γραφικὰ κτίρια τῆς παραλίας, τὰ ὁποῖα μνημονεῖ ὁ Abastado. Μιὰ μικρὴ ἰδέα τῶν κτιρίων αὐτῶν πρὶν καὶ μετὰ τὴν πυρκαϊὰ μᾶς δίνει ἡ συγκριτικὴ ἐξέταση δύο φωτογραφιῶν τῆς νοτιοδυτικῆς παραλίας, τὶς ὁποῖες παρουσιάζω παρακάτω (εἰκ. 3 καὶ 4).

3. Ἡ λεωφόρος Νίκης πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τῆς, κοντὰ στὴν πλατεία Ἐλευθερίας

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ παραθέτω καὶ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ὑπ' ἀριθ. 30/1 Ἰουνίου 1876 ἀνέκδοτη ἔκθεση τοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας Gerhard Ritter von Chiari πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν κόμη von Andrassy, ἀπόσπασμα πού ἀντέγραψα ἀπὸ τὸν εἰδικὸ φάκελο τοῦ Haus-Hof-und Staatsarchiv, τὸ ὁποῖο μιλεῖ γιὰ μιὰ προηγούμενη πυρκαϊὰ στὴ Θεσσαλονίκη, τῆς 1ης Ἰουνίου 1876, πού, ἂν δὲν πῆρε τρομακτικὲς διαστάσεις, τὸ ὀφείλει στὴν ἀπόλυτη νηνεμία πού ἐπικρατοῦσε στὴν πόλη. Δὲν φουσοῦσε ὁ Βαρδάρης. Ὁ Risal δὲν μνημονεῖ τὴν πυρκαϊὰ αὐτὴ κα-

1. Γιὰ τὶς πυρκαϊὲς τοῦ παρελθόντος βλ. τοῦ Risal, ἔ.α., σ. 211, καὶ Α. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 312-313.

θόλου¹, ἀλλὰ μιὰ ἄλλη τοῦ ἐπόμενου ἔτους. Ἀσφαλῶς κάνει λάθος στή χρονολογία. Μεταφράζω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα: «Σήμερα γύρω στὶς 3 τὸ πρωὶ ξέσπασε μιὰ μεγάλη πυρκαϊὰ στὸ κέντρο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ πάνω ἀπὸ 100 σπίτια καὶ πολλὰ καταστήματα ἔγιναν παρανάλωμα τῶν φλογῶν. Ἄν δὲν εἶχε κυριαρχήσει μιὰ ἀπόλυτη νηνεμία, ἡ οἰκοδομῆ

4. Τὸ ἴδιο τμῆμα τῆς πόλης μετὰ τὴν πυρκαϊῶν

τοῦ γενικοῦ προξενείου ποὺ βρίσκεται στὴν ἄμεση γειτονιά τοῦ τόπου τῆς πυρκαϊῆς², θὰ εἶχε ἀρπαχτεῖ ἀπὸ τὶς φλόγες. Οἱ ἀξιοματικοὶ καὶ τὰ πληρώματα τῶν ἐδῶ ἀγκυροβολημένων ξένων πολεμικῶν, κυρίως τῆς φρεγάτας τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος "Radetzky" ἔλαβαν, μὲ ἔξοχο τρόπο, μέρος στὴν κατάσβεση, καὶ μόνο χάρις στὶς ἐνέργειες καὶ στὴν αὐτοθυσίᾳ τους ἔγινε δυνατὸν νὰ καταنيκηθεῖ ἡ πυρκαϊὰ τόσο γρήγορα.

1. R i s a l, ἔ.ἀ., σ. 211.

2. Ποῦ ἀκριβῶς βρισκόταν τὸ αὐστριακὸ προξενεῖο δὲν γνωρίζω. Πάντως νομίζω ὅτι θὰ ὑψωνόταν στὸ κέντρο, πρὸς τὴν παραλία κοντὰ στὴ μητρόπολη, γιὰ νὰ ἐνδιαφερθοῦν τόσο πολὺ τὰ πυροσβεστικὰ μέσα ἰδίως τοῦ πολεμικοῦ «Radetzky», ὅπως ὁμοιοῦται ὁ αὐστριακὸς πρόξενος. Ἔτσι ἴσως ἐξηγοῦνται καὶ οἱ εὐχαριστίες τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης.

Ὁ ἐδῶ ὀρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος, ἀμέσως μετὰ τὴν κατάσβεση τῆς πυρκαϊᾶς, παίρνοντας ἀπ' αὐτὴ ἀφορμὴ, μοῦ ἐξέφρασε τὶς βαθύτατες εὐχαριστίες τῆς ἐδῶ ἑλληνικῆς κοινότητος γιὰ τὴν μέχρι θυσίας χρήσιμη βοήθεια ποῦ πρόσφερε τὸ ἐπιτελεῖο καὶ τὸ πλήρωμα τῆς φρεγάτας "Radetzky". Ὁ μὴ μνημονεύομενος ἀρχιεπίσκοπος ἦταν, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὁ ἐπιφανὴς ἱεράρχης Ἰωακείμ (9 Ἰανουαρίου 1874-4 Ὀκτωβρίου 1878), ὁ μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωακείμ Γ'.

3. Ἀλλὰ ἄς ἰδοῦμε τώρα τὴν περιγραφὴ τῆς μεγάλης πυρκαϊᾶς τοῦ 1917 ἀπὸ τὸν Dufour de la Thuillierie. «Ἐγὼ ἰδεῖ τὸν Ἅγιο Πέτρο τῆς Μαρτινίκας νὰ καταστρέφεται ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἠφαιστείου τοῦ ὄρους Peleé· καὶ τὸ τραγικὸ μεγαλεῖο τῶν φλογερῶν νεφῶν, ποῦ ἀκολούθησαν τὴν καταστροφὴ τῆς 8ης Μαΐου 1902 καὶ ἀποτελείωσαν τὸ ἔργο τοῦ θανάτου, ὅπου χάθηκε ἕνας πληθυσμὸς 35.000 κατοίκων, ἔχει χαραχτεῖ στὴ μνήμη μου. Ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν κατακλυσμὸ, ποῦ τὸν προκάλεσε ἡ ἀνίκητη δύναμη τῆς γήινης φωτιᾶς.

Ἐδῶ (στὴ Θεσσαλονικῆ), εἶδα νὰ καίονται τὰ 2/3 σχεδὸν τῆς παλιᾶς Θεσσαλονίκης, ἤτοι ἕναν οἰκισμὸ πάνω ἀπὸ 150.000 κατοίκους. Τὴν ἐξωκεντρικὴ ὁμως θέση (ἐξω ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο περίβολο) τῆς νέας Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς συνοικίας, τῆς λεγόμενης τῆς ἐξοχῆς, τὴ σεβάσθηκε ἡ θεομηνία τῆς πυρκαϊᾶς.

Ἦταν τὸ ἀπόγευμα ἑνὸς Σαββάτου, καὶ ἤμουν στὰ γραφεῖα τοῦ Ναυτικοῦ, ὁδὸς Σαλαμίνας, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Q.G.A.A. (στρατηγεῖο τῶν συμμαχικῶν στρατιῶν), ὅταν ἔμαθα ὅτι ἡ φωτιὰ εἶχε ἀρπάξει ἕνα σπιτί τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς πόλης, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὰ τείχη. Ἡ πυρκαϊὰ εἶναι μὴ ἀπὸ τὶς "διάφορες εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων", ἀσήμαντο γεγονός στὴν Ἀνατολή, ἐξαιτίας τῆς συχνότητάς του. Ἐνα ἔλεεινὸ οἶκισμα μὲ πηλὸ περισσότερο ἢ λιγότερο, μὴ φτωχὴ οἰκοσκευὴ ἀποτελούμενη ἀπὸ λίγα πράγματα, μὴ ἢ περισσότερες οἰκογένειες ποῦ καταντοῦν σ' ἕνα βαθμὸ μεγαλύτερης ἀθλιότητος, δὲν εἶναι κάτι ποῦ μπορεῖ νὰ συγκινεῖ τὴν καρτερικὴ μοιρολατρεῖα τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς. Μόλις κινοῦνται γιὰ νὰ σβήσουν τὴ φωτιὰ. Αὐτὴ ὁμως τὴ φορὰ διαδόθηκε ἡ φήμη ὅτι μέγας σφοδρὸς ἀπὸ σπιτία ἔπαιρνε φωτιὰ, καὶ ἡ συμφορὰ ἀπειλοῦσε νὰ ξαπλωθεῖ πολὺ, γιὰτὶ ἔλειπε τὸ νερὸ γιὰ νὰ τὴν καταπολεμήσει. Σὰν δυτικοευρωπαῖος περιέργος, διευθύνθηκα πρὸς αὐτὴ τὴν πλευρὰ, ἀνήσυχος ποῦ διαπίστωνα ὅτι ὁ Βαρδάρης φυσοῦσε μὲ πάρα πολὺ μεγάλη σφοδρότητα, καὶ ποῦ ἡ ἐστία τῆς φωτιᾶς ἦταν ἀκριβῶς στὰ δυτικὰ τείχη. Ὅπως τὸ

1. Βλ. Ἄθ. α. ν. Ἀγγελοπούλου, Αἱ ξένοι προπαγάνδαι εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πολυανῆς κατὰ τὴν περίοδον 1870-1912, Θεσσαλονικῆ 1973, σ. 119.

εἶπε ἕνας πνευματώδης συγγραφέας, “ὁ Βαρδάρης εἶναι ὁ μιστράλ¹ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ εἶναι ἕνας σκληρὸς βουνίστιος ἀέρας, ποὺ ἐφορμᾷ σὰν καταιγίδα ἀπὸ τὰ ἄγρια Βαλκάνια”. Εἶναι ἕνας δυτικὸς ἢ βορειοδυτικὸς ἀνεμος. Σπρώχνει λοιπὸν τὶς φλόγες πρὸς τὴν πόλη, τῆς ὁποίας οἱ κατασκευές καὶ οἱ ξυλοδεσιές τῆς ἔχουν ξεραθεῖ ἀπὸ ἕνα καυτὸ καλοκαίρι χωρὶς βροχή. Μιὰ καταστροφὴ ἐπισπεύδεται. Καὶ πλησιάζοντας βλέπω μιὰ ποσότητα ἀπὸ ἀκίνητα νὰ πιάνουν φωτιά μὲ ἐκπληκτικὴ ταχύτητα. Ὁ πληθυσμὸς μετακομίζει βιαστικὰ καὶ φεύγει, παίρνοντας κατὰ τύχη, ρουχισμὸ, στρώματα, κομμάτια ἀπὸ ἐπιπλα, μέσα σὲ μιὰ τρελὴ ἀταξία. Μερικοὶ ἀποσποῦν παντζούρια καὶ τὰ ρίχνουν στὸν δρόμο, στὴν τύχη, μαζὶ μὲ ὅτι μποροῦν ν’ ἀδειάσουν. Θλιβερὸ θέαμα, ἀξιοθρήνητη καὶ σπαρακτικὴ ἐξοδος φτωχῶν, εἰπειτα, σὲ λίγο, πλουσιῶν, ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδιῶν, γέρων ποὺ τρέχουν μὲ σπρωξιές μέσα στὰ δρομάκια τὰ φραγμένα ἀπὸ πράγματα τ’ ἀποθεμένα ἄνω-κάτω, ποὺ ἀρχίζουν νὰ τὰ λειηλατοῦν. Καμιὰ ὑπηρεσία γιὰ τὴν τάξη, χωρὶς νερό, χωρὶς πυροσβεστικὲς ἀντλίες, ἀπουσία ἀρχῶν² εἴμαστε στὴν Ἀνατολή.

Μποτιλιαρίσματα στοὺς μικροὺς δρόμους: αὐτοὶ ποὺ φεύγουν καὶ αὐτοὶ ποὺ ξανάρχονται μὲ κᾶρα, ἀνακατώνονται καὶ κλείνουν τὸν δρόμο βρίζοντας ὁ ἕνας τὸν ἄλλον. Σ’ ἕνα μονόπατι, κατὰ μῆκος τῶν τειχῶν, εἶναι καθισμένοι γέροιο ἀνθρωποὶ, ἄφωνα, κατηφεῖς καὶ καρτερικοὶ, κοιτάζοντας τὸ θέαμα μὲ μιὰ φανερὴ ἀδιαφορία. Μιὰ φτωχὴ μητέρα, ξαπλωμένη στὸ ἔδαφος, δίνει τὸ στηθὸς τῆς στὸ μωρὸ τῆς. Μολαταῦτα ἡ κάψα ποὺ ξεχύνεται ἀπὸ τὴν ἐστία τῆς φωτιᾶς μεγαλώνει πιά.

Στὶς 7 ἡ ὥρα 300 σπῖτια εἶχαν καταστραφεῖ καί, μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀνέμου ποὺ ἐπέμενε, ἡ πυρκαϊὰ ξαπλώνεται μὲ μιὰ τρομακτικὴ ταχύτητα. Στὶς 8 ἡ μισὴ πόλη βρισκόταν μέσα στὶς φλόγες, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατόν πιά στὸ ἐξῆς ν’ ἀναχαιτιστεῖ ἢ θεομηνία.

Ἡ ἀδυναμία καὶ ἡ ἀδράνεια τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἐπέβαλαν στοὺς συμμάχους νὰ δράσουν γιὰ λογαριασμὸ τους. Οἱ ἄνδρες τοῦ μηχανικοῦ, Γάλλοι καὶ Ἀγγλοὶ, ἀνατίναξαν αὐτὰ ποὺ μποροῦσαν, γιὰ νὰ σταματήσουν τὴν καταστρεπτικὴ φωτιά ποὺ συνεχῶς κέρδιζε ἔδαφος. Τίποτε δεν μποροῦσε πιά νὰ γίνει. Ὅλη τὴ νύχτα τότε, ἀπὸ τὴ γέφυρα τῆς “Πατρίδας” (πολεμικοῦ πλοίου) παρακολουθήσαμε σὰν ἀπὸ ἕνα ὕψωμα τὸ πιδ ἐντυπωσιακὸ θέαμα ποὺ εἶχε ἕνα τρελὰ τραγικὸ μεγαλεῖο. Στὸν νοῦ ὄλων μας ἦλθε ἡ σκέψη τοῦ Νέρωνα ποὺ ἀποθαύμαζε τὴν πυρκαϊὰ τῆς Ρώμης.

1. Δυτικὸς βορειοδυτικὸς ἀνεμος, ὁ κοινῶς λεγόμενος μᾶιστρος. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Βαρδάρη κατὰ τὴν πυρκαϊὰ βλ. Β. α. σ. D. Κυριαζοπούλου, *The Weather in Thessaloniki during the Fire of the Eighteenth to the Twentieth of August 1917*, «Ἐπιστ. Ἐπετ. Φυσ.-Μαθημ. Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης» (1974), σ. 327-339.

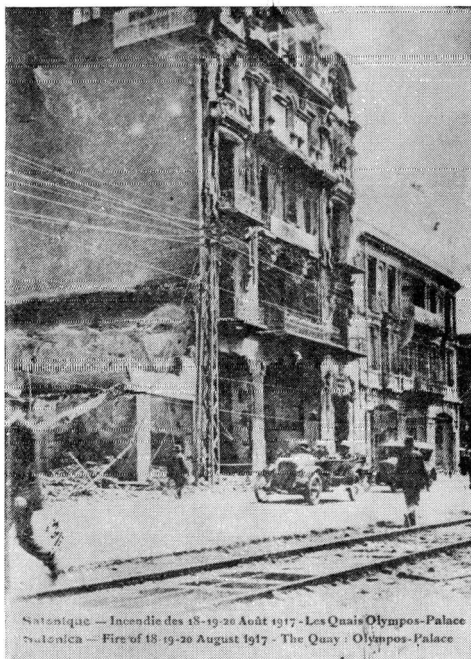
Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ στὸ ἀπέραντο αὐτὸ καμίνι, ἐκρηγνόνταν μὲ πάταγο ἀποθήκες ἀπὸ λάδι, ἀπὸ βενζίνη, ἀπὸ οἰνόπνευμα, καθὼς ἐπίσης κρυφῆς ἀποθήκες ἀπὸ μαπαρούτι καὶ δυναμίτιδα, ποὺ δὲν ἔλειπαν βέβαια σ' ἓνα τόπον ἐτοιμασμένο γιὰ ἀγῶνες καὶ ἐπαναστάσεις. Παρατηροῦνταν τεράστιες ἀναλαμπές, ποὺ τὸ ὕψος τους ἔφτανε τὰ 100 μέτρα. Πελώριες δέσμες ἀπὸ σπίθες ἀναπηδοῦσαν ἀπὸ τὶς στέγες ποὺ κατέρρεαν, καὶ πολ-
λές φορές ἢ μυτερὴ κορυφὴ ἐνὸς ἄσπρου καὶ θελκτικῆς μιναρῆ, περικα-
λυμμένη ἀπὸ σίγγο καὶ μολύβι, θερμασμένη ὥσπου νὰ πάρει τὸ κόκκινο
χρῶμα καὶ κατόπιν τὸ ἄσπρο, ἔδινε, προτοῦ καταρρεύσει, τὴν εἰκόνα
ἐνὸς γιγάντιου κηροπηγίου, ποὺ φώτιζε, σὰν μιὰ σκηνογραφία τῆς κό-
λασης, μιὰ διακόσμηση ἀπὸ κόκκινο χρῶμα καὶ καπνοῦς... Καὶ ὁ ἀέρας
φουσοῦσε πάντοτε, ξαπλώνοντας ἀδιάκοπα τὴ ζώνη τῆς καταστρεπτικῆς
φωτιᾶς. Τὰ κτίρια τὰ κατεχόμενα ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ
ναυτικοῦ, ἀπειλημένα, ἐκκενώνονταν βιαστικά, καὶ χρειάστηκε νὰ ἐγκα-
ταλείψουν τὸ λιμάνι, ἐπειδὴ οἱ ἐξακοντιζόμενες σπίθες ἀπειλοῦσαν νὰ
κάψουν κάθε ἀντικείμενο ποὺ ἐπέπλεε. Ἦδη δύο μαοῦνες μὲ φορτία ἀπὸ
βενζίνη καὶ λάδι παρασύρονταν φλογισμένες μέσα στὸν ὄρμο. Οἱ Ἄγγλοι
τὶς βύθισαν μὲ κανονιές. Ὅλα τὰ πλοῖα στὸ λιμάνι ἄλλαξαν ἀγκυροβό-
λια.

Ἡ παραλιακὴ λεωφόρος τῆς Νίκης, ποὺ βρίσκεται ἐμπρὸς στὸν ὄρ-
μο, ὅπου ὑπῆρχαν ὠραῖα καὶ πλοῦσια σπίτια, παίρνει ξαφνικά καὶ σύγ-
χρονα φωτιά σὲ ὄλο τὸ μῆκος τῆς (βλ. εἰκ. 5): ἡ φωτιά, ποὺ μεταδόθηκε
ἀπὸ ἓνα ρυάκι φλεγόμενου οἰνοπνεύματος, κάλπαζε κυριολεκτικά ἀπὸ
τὸ ἓνα ἀκίνητο στὸ ἄλλο. Τότε, ἐμπρὸς στὰ μάτια μας, ἀπλώθηκε ἓνα πυ-
ρακτωμένο καμίνι σὲ ἔκταση δύο περίπου χιλιομέτρων, σκορπίζοντας
ἓνα ἀπέραντο σύννεφο καπνοῦ ποὺ κάλυψε τὸν ὄρμο. Μεγάλες σπίθες
ἐξακοντίζονταν παντοῦ· καὶ γιὰ προφύλαξη ἀναγκαστήκαμε νὰ μαζέψου-
με τὶς σκηνές μας.

Τὸ κακὸ δὲν σταμάτησε ὅλη τὴ νύχτα. Τὰ στρατεύματα ἀσχολήθη-
καν μὲ τὸ ἔργο γιὰ τὴ διάσωση χιλιάδων καὶ χιλιάδων δυστυχημένων
ποὺ δὲν εἶχαν καταφύγιο καὶ στερήθηκαν τὰ πάντα. Πολλοὶ κατέφυγαν
στὰ πλοῖα μας. Τὸ ναυτικὸ συνέβαλε πολὺ στὸ ἔργο τῆς διάσωσης καὶ
στήν ὀργάνωση τῆς βοήθειας. Οἱ ναῦτες μας, κατὰ τὴ συνήθειά τους,
ἔκαναν θαύματα, γιὰ νὰ σώσουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ σκεῦή τους, καὶ
ἢ ἀγρυπνῆ δρᾶση τους, μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν πυροσβεστικῶν ἀντλιῶν
τῶν ρυμουλκῶν τους, ποὺ ἐπιδέξια τὰ ἔθεσαν σὲ ἐνέργεια, κατόρθωσαν
νὰ διασώσουν ἀπὸ τὴ φωτιά τὸ γενικὸ στρατηγεῖο ποὺ εἶχε κιόλας ἐκ-
κενωθεῖ.

Ἡ πυρκαϊὰ διαρκοῦσε πάντοτε, ὅταν φάνηκε ἡ αὐγὴ τῆς Κυριακῆς
τῆς 19ης Αὐγούστου. Ὅ,τι ἔμενε ἀπὸ τὴν πόλη θὰ γινόταν, μὲ τὴ σειρὰ

του, τὸ θύμα τῶν φλογῶν, ἂν τὸ τέλος τῆς ὀρμῆς τοῦ ἀνέμου καὶ προπά-
ντων ἢ ἀναστροφή τῆς διεύθυνσός του δὲν σταματοῦσε τὴ θεομηνία, πρὶν
τελειώσῃ ἡ μέρα. Ἄλλὰ ἡ κάτω πόλη, σὲ ὄλο τὸ μῆκος τῆς καὶ σὲ βάρ-
θος 800-1200 μέτρων, εἶχε ἀθεράπευτα καταστραφεῖ. Καὶ ἦταν τὸ πλού-
σιο καὶ ἐμπορικὸ τμήμα τῆς· ἡ οἰκονομικὴ καίαστροφὴ ἦταν πελώρια.

5. Δυὸ καμένες οἰκοδομὲς τῆς λεωφόρου Νίκης,
ὅπου τὸ σημερινὸ ἐστιατόριο («Ὀλυμπος-Νάουσα»)

Μιά τόσο φοβερὴ πυρὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ σβηστεῖ ἀπότομα. Μερικὲς
φωτιᾶς ἐξακολούθησαν κατὰ τόπους, καὶ ἀκόμη, ὕστερ' ἀπὸ 48 ὥρες, ἔ-
πρεπε νὰ καταπολεμηθοῦν καὶ νὰ δαμαστοῦν μεγάλες ἐστίες φωτιᾶς¹.

1. Θυμοῦμαι πὼς πολλὲς μέρες ἀργότερα, ὅταν εἶχε πιά περάσει ὁ τρόμος τῶν κα-

Τὸ ἔργο τῆς καταστροφῆς εἶχε συντελεστεῖ... Γιὰ νὰ προσθέσω ἔδω καὶ μιὰ πολεμικὴ νότα—ποὺ πέρασε πάντως σχεδὸν ἀπαρατήρητη—ἓνα γερμανικὸ ἀεροπλάνο ποὺ διαδέχθηκε ἓνα ἄλλο ποὺ εἶχε ἔλθει γιὰ ἀναγνώριση τῆς πυρκαϊᾶς, ἔριξε ἀπὸ πολὺ ψηλὰ μερικές βόμβες καὶ ἔπесαν στὴ θάλασσα, πολὺ κοντὰ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ λιμανιοῦ. Δὲν ἔκαναν ζημιές καὶ δὲν εἶχαμε παρὰ τρεῖς μόνον ἄνδρες ἑλαφρὰ πληγωμένους, ὀκτριῶδες ἐπάνω στὸ μικρὸ μας νοσοκομειακὸ πλοῖο “Ἀριάδνη”, προορισμένο γιὰ νὰ μεταβιβάξουν τοὺς ἀσθενεῖς ἀπὸ τὸ λιμάνι στὰ μεγάλα μεταφορικὰ νοσοκομειακὰ πλοῖα.

20 Αὐγούστου 1917. Ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ἐμπορικὴ, ἡ πλοῦσια, ἡ ζωτανὴ, ἡ καρδιὰ τοῦ εὐρύχωρου οἰκισμοῦ ποὺ ἀπλώνεται μέσα στὸν περὶβολο τῆς ἀρχαίας πόλης, δὲν εἶναι πιά παρὰ ἓνας σωρὸς ἀπὸ φλεγόμενα συντρίμματα καὶ καπνίζοντα ἐρείπια. Σ’ αὐτὴ τὴν ἐρήμωση προστίθεται ἡ φρικὴ μῆς ἄλλης ζοφερότητας: ὁ ἐκτραχηλισμὸς τοῦ ἀνθρώπινου κτήνους ποὺ ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴ συμφορὰ, ποὺ λεηλατεῖ, ποὺ ἀναστατώνει, ποὺ πίνει... Ὁ στρατηγὸς¹ ἐνήργησε νὰ ἔλθει μιὰ ἴλη ἵππικὸ τοῦ τόπου καὶ τρία τάγματα ἀλπινιστῶν γιὰ νὰ προστατεύουν τὰ ἐρείπια καὶ νὰ τὰ ὑπερασπίζονται ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ ἐνὸς θλιβεροῦ ὄχλου.

Ἡ ἐρήμωση βασιλεύει τώρα ἐκεῖ ὅπου γινόταν μιὰ ζωηρὴ ἐμπορικὴ κίνηση ἀλλὰ χωρὶς εὐσυνειδησία. Ἀποθήκες τῶν πιὸ ποικίλων ἐμπορευμάτων, ὠραῖες κατοικίες, καταστήματα κάθε εἶδους, καθὼς ἐπίσης ἐκκλησίες καὶ τζαμιά ἄφησαν στὶς θέσεις τους στάχτες καὶ μαυρισμένα συντρίμματα. Ὁλόκληρος ἓνας πλοῦτος—ποὺ δὲν μεταμορφώθηκε σὲ ἀγαθοεργίες πρὸς τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς ἀπόκληρους τῆς ζωῆς, καὶ ποὺ δὲν ἦταν παρὰ ἓνα μέσο γι’ ἀπόλαυση, διαφθορὰ καὶ ἐπίσης γιὰ καταπίεση—εἶχε ἐκμηδενιστεῖ. Ὁ Χρυσὸς Μόσχος, ποὺ λατρευόταν πολὺ ἔδω, εἶχε τσακιστεῖ. Ἀλίμονο! πολλοὶ μαζεύουν τώρα τὰ συντρίμματα του γιὰ νὰ τὸν κάνουν νὰ ξαναγεννηθεῖ.

24 Αὐγούστου 1917. Δὲν θὰ γνωρίσουμε ποτὲ τὸν ἀκριβὴ ἀριθμὸ τῶν θυμάτων ποὺ χάθηκαν σ’ αὐτὴ τὴ μεγάλη πυρκαϊά. Πιστεῖται ὅτι ἦταν λίγοι. Μολταυτὰ ἡ ὁσμὴ τῶν ἐρειπίων ἀποκαλύπτει μερικά... Κατὰ τῆς

τοῖκων καὶ ἡ ζωὴ ἄρχισε νὰ παίρνει τὸν κανονικὸ της ρυθμὸ, ἐπιστρέφοντας τὰ βράδια μὲ τὸν πατέρα μου ἀπὸ τὴν ἀποθήκη καπνῶν στὴν ὁδὸ Ὀλυμπίου Διαμαντῆ ἀρ. 18 ποὺ τὴν εἶχε μεταβάλει τώρα σὲ κατάστημα μετὰ τὸ κάψιμο τοῦ καταστήματός του τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου, ἐβλεπα φλογισμένες ἀνθρακικὲς μέσα στοὺς τριγυρισμένους ἀπὸ τοίχους χάρους τῶν μαγαζιῶν καὶ σπιτιῶν.

1. Ὁ Sarrail, ὁ ὁποῖος ἄφησε κακὲς ἀναμνήσεις στοὺς Ἕλληνες κατοίκους, γιὰτὶ στάθηκε ἀπέναντί τους δόσπιστος καὶ ἐχθρικός (βλ. Ἄ π ο σ τ. Ε. Β α κ α λ ο π ο ὄ - λ ο υ, Ἡ Θεσσαλονίκη, ἑ.ά., σ. 73, ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

ἐπίσημες διαπιστώσεις, 70.000-80.000 ἔμειναν χωρίς κατάλυμα καὶ χρειάζονται νὰ τοὺς στεγάσουν καὶ νὰ τοὺς συντρέξουν ἐπειγόντως¹.

Τὰ δύο πέμπτα τῶν σπιτιῶν ὅλου τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης (ἂν συμπεριλάβουμε τὸ προάστιο τῶν ἐξοχῶν, ποῦ ὅποτελεῖ μιὰ νέα πόλη καὶ ἔκτείνεται σὲ πολλὰ χιλιόμετρα) ἔχουν ὀλοτελα καταστραφεί. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἑρειπίων εἶναι τρία περίπου τετραγωνικὰ χιλιόμετρα. Εἶναι τρομακτικό! Τὸ ἐμπορικό καὶ πλούσιο τμήμα ἔχει πληγεῖ περισσότερο, καὶ τὰ 8/10 τῶν συφοριασμένων, εἶναι, φαίνεται, Ἰσραηλίτες. Ἡ ἐπάνω τουρκικὴ πόλη, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος της, πολὺ φτωχικὴ, γλῶττωσε. Ἀνάμεσα στὰ ἑρείπια, ἢ καταστροφὴ τῆς παλαιᾶς καὶ ὀραίας ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, πλούσια σὲ μουσαϊκὰ καὶ γλυπτά, εἶναι μιὰ ἀνεπανόρθωτη ἀπώλεια. Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου (4ος αἰ.), πάτρωνα τῆς ὀρθόδοξης πόλης, ἔμεινε ἄθικτος μέσα στὸ πέτρινο πλαίσιο μιᾶς μικρῆς ἐκκλησίας ἔξω ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα, ἂν καὶ βρίσκεται κοντὰ στὴν εἰσοδὸ τοῦ. Ἡ καθολικὴ ἐκκλησία τῆς ἀποστολῆς τῶν Λαζαριστῶν εὐτυχῶς σώθηκε. Ἡ φωτιὰ σταμάτησε ἐμπρὸς στοὺς τοίχους, ἀλλὰ κατέστρεψε τὰ vitraux τῆς βόρειας πλευρᾶς, ἐνῶ ἀποτέφρωσε τὸ μεγάλο οἶκημα τῶν καλογριῶν τοῦ Ἁγίου Βικεντίου (Saint-Vincent de Paul), καὶ τὰ συνεχόμενα σχολεῖα.

Τίποτε τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ ἀπὸ τὸ νὰ διατρέξεις τὸ θέατρο τῆς συμφορᾶς. Τὴν πέμπτη μέρα μετὰ τὴν καταστροφὴ πυρωμένες ἐστίες κατατρῶγουν ἀκόμη σιγά-σιγά ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ φαγοθεῖ. Σιδερένιοι σκελετοί, συστραμμένοι, γκρεμισμένοι, ἀνακατωμένοι, σ' ἓναν ἀληθινὸν κυκεῶνα, δεῖχνουν τὴ θέση τῶν ὀραίων οἰκοδομῶν· ἄλλοῦ δὲν ὑπάρχουν πιὰ παρὰ στάχτες μέσα στὸν λάκκο ποῦ σχηματίστηκε ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν θεμελιῶν· αὐτὰ εἶναι τὰ λείψανα τῶν σπιτιῶν ἀπὸ ξύλα καὶ πηλό. Πλευρῆς τοίχων ἐτοιμόρροπες μὲ παράξενες μορφές, ὄλ' αὐτὰ ἀναπαριστάνουν ἓνα ἀληθινὸ τοπίο θανάτου καὶ ἐρήμωσης. Γιὰ ν' ἀποφευχθοῦν δυστυχήματα, θὰ χρειαστεῖ νὰ γκρεμίσουν ὅ,τι μένει ὀρθιο μὲ ἀπειλητικὴ ἰσορροπία...

Ὅλ' αὐτὰ τὰ ἑρείπια θ' ἀπομακρυνθοῦν; Γιὰ πολὺ καιρὸ, χωρίς ἀμφιβολία, θὰ μιλοῦν στὴ Θεσσαλονικὴ γιὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917, ποῦ ὀρισμένα σημάδια της θὰ μείνουν».

ΑΠΟΣΤ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

1. Βλ. Παπαστάθη, ἔ.α., σ. 148 κ.έ., Joseph Nehama, Histoire des Israélites de Salonique, Thessalonique 1978, τ. 6ος καὶ 7ος, σ. 764-770.

SUMMARY

Apostolos Vakalopoulos, The great fire of the 5/18th August 1917 in Thessaloniki.

The author, in this article, collects and exposes the interesting information on the devastating fire of Thessaloniki in 5/18 August 1917 given by R.M.E. Dufour de la Thuillerie, officer of the French navy during world War I (1914-1918) in his book «From Salonique to Constantinople». To this trustworthy information, not exploited until today, Vakalopoulos adds his own memories of this sensational event, as an eight-year old child in this town. R.M.F. Dufour de la Thuillerie makes as well other description of the Byzantine walls and of various neighborhoods of Thessaloniki, especially of the Turkish quarter on the upper town, influenced no doubt by the romantic feeling of Pierre Loti.